

Bożena Radzio

Wystawa "Zniszczenie i odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie"

Kronika Zamkowa 1-2 (65-66), 187-192

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bożena Radzio

**WYSTAWA ZNISZCZENIE I ODBUDOWA
ZAMKU KRÓLEWSKIEGO W WARSZAWIE**

W styczniu 2012 r. otwarto ekspozycję stałą *Zniszczenie i odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie*, adresowaną głównie do przedstawicieli młodego pokolenia, w większości niepamiętających już, że Zamek nie było na powojennej mapie Warszawy. Wystawa jest jednocześnie okazją do pokazania obcokrajowcom, z jaką determinacją polskie społeczeństwo walczyło o zachowanie dziedzictwa narodowego.

Jako symbol suwerenności państwa polskiego, Zamek Królewski już w pierwszych dniach II wojny światowej stał się obiektem ataków wojsk niemieckich.

17 września 1939 r. stanął w płomieniach. W gaszeniu pożaru, obok strażaków i służb miejskich, brała też udział ludność cywilna. W tym samym czasie polscy muzealnicy i konserwatorzy z narażeniem życia prowadzili akcję ratowania najcenniejszych zbiorów sztuki oraz elementów wyposażenia sal zamkowych. Mając świadomość, że okupanci podjęli decyzję wysadzenia Zamku, już wtedy ratujący myśleli o przyszłej odbudowie gmachu. Dzieło zniszczenia dokonało się w czasie powstania warszawskiego we wrześniu 1944 r., kiedy saperzy niemieccy wysadzili zamkowe mury.

1. Ruiny Zamku Królewskiego w Warszawie tuż przed całkowitym zniszczeniem we wrześniu 1944, za: M. Kwiatkowska, *Historia Warszawy XVI–XX wieku. Zabytki mówią*, Warszawa 1998, s. 197

2. Teren Zamku Królewskiego w Warszawie w początkach odbudowy, 1971. Fot. J. Szandomirski

Powojenne dzieje Zamku Królewskiego to przede wszystkim historia jego odbudowy. Odbudowy, o którą przez wiele lat zabiegało środowisko skupione wokół jej niestrudzonego orędownika – prof. Stanisława Lorentza. Działania te zaowocowały podjęciem przez BP KC PZPR decyzji o odbudowie Zamku oraz powstaniem Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego (OKOZK), którego inauguracyjne posiedzenie odbyło się 26 stycznia 1971 r. Już dwa dni wcześniej, 24 stycznia, rozpoczęto przygotowanie terenu pod budowę, a właściwie demontaż murowanego obramienia wykonanego w latach 60. XX w. W dniu 5 marca 1971 r. inwestor bezpośredni, Dyrekcja Rozbudowy Miasta Warszawa-Wschód, zlecił Przedsiębiorstwu Państwowemu Pracowni Konserwacji Zabytków opracowanie dokumentacji projektowej odbudowy oraz generalne wykonawstwo. 17 czerwca 1971 r. uzyskano decyzję lokalizacyjną, ustalając granicę obszaru przeznaczonego pod odbudowę głównego gmachu

o powierzchni 1,85 ha. Prace wstępne rozpoczęto od oczyszczania podziemi i odkrycia fundamentów, które zostały wzmocnione. Równocześnie podjęto intensywne badania archeologiczne i architektoniczne. Ich wyniki uzupełniły zgromadzoną już wcześniej obszerną dokumentację.

17 września 1971 r., po zatwierdzeniu wstępnego projektu odbudowy, odbyła się nieoficjalna, zorganizowana bez zgody władz, uroczystość rozpoczęcia budowy – wmurowanie tzw. pierwszej cegły. W 1974 r. na zewnętrznych murach Wieży Zegarowej położono ostatnie cegły i przystąpiono do kładzenia dachówki. Pierwszy etap prac – oddanie bryły w stanie surowym – zakończono 19 lipca 1974 r. Tłumnie zgromadzeni warszawiaczy mogli oglądać montaż hełmu na Wieży Zegarowej i usłyszeć bicie zegara zamkowego, uruchomionego po 35 latach. Najtrudniejszymi pracami tego etapu odbudowy były: prostowanie zachowanego fragmentu muru z oknem Żeromskiego i „powiązanie” go z powstającymi

murami oraz montaż 18-tonowego hełmu na Wieży Zegarowej.

Tworzeniu projektów technicznych bryły Zamku towarzyszyło jednocześnie projektowanie wnętrza i detali architektonicznych. Po 1974 r. prowadzono czasochłonne i trudne prace wykończeniowe w poszczególnych salach. Jak powinny wyglądać i być wyposażone wnętrza Zamku Królewskiego? Odpowiedź na to pytanie nie była łatwa. Już w 1971 r. wiadomo było, że bez znacznego udziału Muzeum Narodowego w Warszawie odbudowa, a przede wszystkim urządzenie wnętrza Zamku nie będą możliwe. Stąd też na wniosek prof. Lorentza minister kultury powołał w ramach Muzeum Oddział „Zamek Królewski”. Zgodnie z decyzją Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej oraz Kuratorium Zamku na wyposażenie wnętrza miały się składać dzieła uratowane z dawnego Zamku, depozyty muzealne, dary i zakupy oraz rekonstrukcje.

Ogromną rolę w pracach związanych z urządzeniem wnętrza zamkowych odegrali polscy rzemieślnicy. Wysoki poziom prac sztukatorskich, pozłotniczych i snycerskich zawdzięczamy wybitnym mistrzom i współpracującym z nimi zespołom z całej Polski. Wiele prac mogło być wykonanych jedynie z zastosowaniem tradycyjnych technologii przekazywanych z ojca na syna, przy użyciu specjalnie odtwarzanych dawnych narzędzi. Prace w Zamku były więc impulsem do odrodzenia się wielu ginących już gałęzi rzemiosła.

W 1977 r. przekazano do eksploatacji pierwsze wnętrza, łącznie 36 sal skrzydła gotyckiego oraz częściowo skrzydeł saskiego i południowego. Kolejne – w sierpniu 1984 r., gdy Zamek oficjalnie został udostępniony publiczności. W Sali Wielkiej nadal prowadzono prace nad rekonstrukcją plafonu, które zakończono w roku 1988.

Przekazując odbudowany Zamek społeczeństwu, oddano hołd tym, którzy w czasie wojny z ogromnym poświęceniem i narażeniem życia ratowali Zamek

3. Montaż hełmu na Wieży Zegarowej Zamku, 1974. Fot. S. Sadowski

4. Montaż posadzki w Gabinetcie Monarchów Europejskich, 1976. Fot. J. Szandomirski

i obiekty sztuki w nim zgromadzone, oraz wszystkim, którzy z taką ofiarnością i zaangażowaniem włączyli się w dzieło jego restytucji.

Ekspozycja *Zniszczenie i odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie* jest prezentowana w gruntownie odrestaurowanych piwnicach zamkowych. Prace budowlano-konserwatorskie przeprowadziła Pracownia Konserwacji i Rewaloryzacji Obiektów Zabytkowych „Renova”, zaś prace związane z uruchomieniem wystawy Studio Projektowe Govenlock. Lokalizacja ekspozycji w bezpośrednim sąsiedztwie głównych ciągów komunikacyjnych postawiła niełatwe zadania

przed autorkami projektu plastycznego – Violetą Damięką i Żanetą Govenlock. W celu odciążenia sal wystawowych od gwaru panującego w szatni wejście na wystawę zabudowano szklaną taflą z przesuwanymi drzwiami.

W salach wystawowych przygotowane zostały izolacje dźwiękochłonne i ustroje akustyczne, niezbędne, aby w sąsiadujących ze sobą salach możliwa była jednoczesna projekcja filmów dźwiękowych z właściwym nagłośnieniem. W dwóch pierwszych salach ekspozycyjnych zaprojektowano podniesienie podłogi o 17 cm. Uzyskana w ten sposób przestrzeń została przeznaczona na rozprawienie wszystkich nowych instalacji elektrycznych i teletechnicznych niezbędnych do obsługi wystawy. Dzięki temu przeprowadzenie wielu koniecznych instalacji ograniczono do ingerencji w niewielkie fragmenty ścian i sklepień otynkowanych, bez naruszania murów z licem ceglanym i kamiennym. Pomimo różnicy poziomów poszczególnych pomieszczeń wystawa jest dostępna także dla osób niepełnosprawnych: wjazd dla wózków prowadzi poprzez drzwi wejściowe i specjalnie przygoto-

wane pochylnie do pierwszych dwóch sal ekspozycyjnych. Pokonanie zaś różnicy poziomów, która pomiędzy salą nr 2 a Piwnicą Renesansową wynosi 220 cm, jest możliwe dzięki zamontowaniu wzdłuż schodów platformy przeznaczonej do transportu osób poruszających się na wózkach inwalidzkich.

Autorzy scenariusza i projektu plastycznego wystawy starali się w sposób atrakcyjny dla współczesnego widza pokazać archiwalne fotografie, filmy i nagrania dokumentujące historię Zamku. Zaproponowali multimedialną formę przekazu: ekrany dotykowe, interaktywne gry dla najmłodszych i prezentacje. Animacja komputerowa *Z gruzu i popiołu*, widoczna już z szatni, przyciąga uwagę i zachęca do obejrzenia wystawy.

Etiudom filmowym wyświetlanym na wielkoformatowych ekranach towarzyszą krótka narracja oraz specjalne efekty świetlne i dźwiękowe. Komentarze czytają znani polscy aktorzy – Andrzej Seweryn i Zbigniew Zamachowski. Wszystko po to, aby jak najsilniej oddziaływać na emocje widzów: w sali poświęconej wojennym losom Zamku budować nastrój grozy i przerażenia ogromem zniszczeń,

zaś w kolejnej, poświęconej czasom odbudowy, pokazać niebывały entuzjazm, ofiarność i zaangażowanie społeczeństwa, jakie im towarzyszyło. W specjalnych kabinach dźwiękowych można „spotkać się” z twórcami odbudowy i wysłuchać ich relacji. Proponowane rozwiązania pozwalają na wybranie indywidualnego sposobu zwiedzania. Zgodnie z przyjętą koncepcją wystawę bardziej należy „przeżyć” niż „obejrzeć”, dlatego niewiele na niej eksponatów w tradycyjnym rozumieniu – kamień węgielny elewacji Zamku od strony Wisły z roku 1744 (odnaleziony w latach 60. XX w. w ocalałych fragmentach murów) czy wydobyte z ruin wskazówki zegara zamkowego i ocalone z pożogi elementy wyposażenia wnętrza zamkowych.

Podstawą do zebrania materiału ikonograficznego prezentowanego na wystawie były przeprowadzone kwerendy, w trakcie których zarejestrowano materiały ze zbiorów m.in. Archiwum Telewizji Polskiej S.A., Muzeum Narodowego w Warszawie, Filmoteki Narodowej, Polskiej Agencji Prasowej czy Narodowego Archiwum Cyfrowego. Z oczywistych względów najtrudniejszym zadaniem było zebranie materiałów do etudy filmowej ukazującej losy Zamku w czasie II wojny światowej. Do jej przygotowania wykorzystano m.in. fragmenty filmu dokumentalnego *Siege*, autorstwa amerykańskiego fotografa i filmowca Juliána Bryana, nakręcone w Warszawie we wrześniu 1939 r. W końcówce filmu zaprezentowano niezwykle cenne fotografie, odnalezione w roku 2004 przez Zygmunta Walkowskiego w zbiorach National Archives w Waszyngtonie. Są to zdjęcia lotnicze Warszawy z okresu powstania, pochodzące z przejętych przez Amerykanów archiwów Luftwaffe. Stanowią one prawdziwą skarbnicę wiedzy, głównie ze względu na szczegółowy opis zawierający datę i miejsce wykonania zdjęcia oraz plan przelotu samolotu. Dane te pozwalają na dokładne zidentyfikowanie sfotografowanych miejsc. Wykonane najnowocześniejszymi wówczas

aparatai wielkoformatowymi z obiektywami Zeissa, jeszcze dziś zaskakują jakością i precyzją wykonania. W efekcie pokazujemy etiudę podzieloną na trzy niezależne sekwencje wzmocnione efektami światła i dźwięku, ukazujące: ratowanie zbiorów zamkowych przez polskich muzealników i konserwatorów; programowe niszczenie dóbr kultury polskiej przez Niemców; unicestwienie Zamku Królewskiego w Warszawie. Sekwencja kończąca – panorama kompletnie zniszczonego miasta, obejmująca wszystkie trzy ekrany – dla kontrastu jest pokazywana w całkowitej ciszy.

Cenne źródło informacji stanowiły również zbiory Archiwum Zamku Królewskiego. Na szczególną uwagę zasługują tu archiwalia dokumentujące okres odbudowy: akta OKOZK, dokumentacja techniczna odbudowy oraz dokumentacja konserwatorska prac prowadzonych w Zamku, przekazane przez Pracownię Konserwacji Zabytków; nagrania cyklicznych audycji radiowych *Spotkania na Zamku*, relacjonujących postęp prac, oraz materiały z Archiwum prof. Stanisława Lorentza, prof. Jana Zachwatowicza czy przygotowywane skrzętnie przez lata wykazy ofiarodawców, instytucji i rzemieślników biorących udział w przedsięwzięciu. W trakcie prac nad realizacją wystawy nagrywano relacje i wywiady z osobami bezpośrednio związanymi z odbudową Zamku. Był to początek gromadzenia zbiorów tzw. archiwum mówionego odbudowy (prace te są kontynuowane). Już po otwarciu wystawy Towarzystwo Przyjaciół Zamku Królewskiego wystąpiło z inicjatywą współpracy i wsparło finansowo zakup dodatkowych materiałów, które uzupełniły prezentację, oraz tych, które zamieszczono na stronie internetowej Zamku – są to m.in. listy członków OKOZK oraz komisji działających w ramach Komitetu.

Efektom finalnym prac jest ekspozycja stała prezentowana w trzech salach o powierzchni 350 m², obrazująca w sposób syntetyczny dzieje jednego z najznamie-

6. Widok ogólny ekspozycji. Fot. A. Ring, L. Sandzewicz

nitszych gmachów Rzeczypospolitej – rezydencji książąt mazowieckich, królów polskich i prezydenta, a także miejsca obrad sejmów. Wystawa jest swego rodzaju udokumentowaniem losów Zamku w czasie niemieckiej okupacji w latach II wojny światowej, sporów o kształt

jego odbudowy, prowadzonych w okresie Polski Ludowej, wreszcie samej odbudowy w latach 70. XX w. – wybitnego przedsięwzięcia konserwatorskiego, docenionego wpisem na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.